

East African Journal of Swahili Studies

ejss.eanso.org

Volume 5, Issue 1, 2022

Print ISSN: 2707-3467 | Online ISSN: 2707-3475

Title DOI: <https://doi.org/10.37284/2707-3475>

EAST AFRICAN
NATURE &
SCIENCE
ORGANIZATION

Original Article

Tathmini ya Uamilifu wa Kiswahili Nchini Uganda: Mintarafu, Ueneaji wa Matumizi Yake Kwenye Asasi ya Uchapishaji.

Abdu Salim Rais¹, Dkt. Jacktone Onyango, PhD^{1*} na Prof. Ireri Mbaabu, PhD¹

¹ Chuo Kikuu cha Kenyatta, S. L. P. 43844 - 00100 Nairobi, Kenya.

* ORCIDID: <https://orcid.org/0000-0002-7236-3420>; Barua pepe ya mawasiliano: onyango.jacktone@ku.ac.ke

DOI ya Nakala: <https://doi.org/10.37284/jammk.5.1.641>

Tarehe ya Uchapishaji: **IKISIRI**

22 Aprili 2022 Kwa muda mrefu, Kiswahili kilifundishwa nchini Uganda kama taaluma ya Kigeni, licha ya kuwa lugha rasmi ya pili, baada ya Kiingereza (GoU, 1995).

Istilahi Muhimu: Hata hivyo, Kiswahili kina dhima kubwa katika asasi za muziki, ulinzi na elimu ambako Uamilifu wake unadhihirishwa na ueneaji wa matumizi yake (Mbaabu, 1991 na Mlacha, 1995). Ingawa Kiswahili kilienea nchini Uganda, kabla ya kufikia mwishoni mwa wakati wa kukamilisha utafiti huu, viwango vya Uamilifu wake vilikuwa havijatathminiwa kitaaluma kupitia asasi ya uchapishaji. Madhumuni ya utafiti huu yalikuwa, kutathmini Uamilifu wa Kiswahili kutokana na ueneaji wa matumizi yake kupitia asasi ya Uchapishaji. Uamilifu wa Kiswahili ulichunguzwa kwa kutumia Nadharia ya Uamilifu iliyoasisiwa na Wanasosholojia Auguste Comte (1787-1857), Herbert Spencer (1830-1903), Vilfredo (1848-1917) na Emile Durkheim (1857-1917) na kuendelezwa na Mesthrie na wenzake (2004). Nadharia ya Uamilifu ilianguzia jukumu lililotekelezwa na fani katika jamii mahsusi (Mesthrie et al., 2004). Kiini cha Uamilifu ni uwezekano wa kuweko kwa fani yenye vijishehemu mahsusi ambapo kila kijishehemu huchangia maendeleo kwa kutekeleza jukumu mahsusi katika fani hiyo (Mesthrie et al., 2004). Nadharia hiyo ilisaidia kutathmini dhima ya ueneaji wa matumizi ya Kiswahili kupitia Asasi ya Uchapishaji nchini Uganda. Istilahi Ueneaji hutokana na kitenzi enea chenye maana ya kuwa kila mahali. Kuenea katika muktadha huo, kulimaanisha kusambaa kwa matumizi ya Kiswahili nchini Uganda kwa kupitia asasi ya uchapishaji. Ueneaji ni hali ambapo fani fulani husambaa ijapokuwa muundo huweza kubadilika kulingana na mazingira. Wataalamu wa Ueneaji walishikilia kwamba, fani huweza kupenya kuta za kikabila na kuzagaa zaidi kutoka jamii zilizoendelea, kuelekea zisizoendelea (Buliba et al., 2014). Ithibati ni kwamba, fani za lugha za Watawala Wakoloni zinapatikana

kwa wingi miongoni mwa Waafrika waliotawaliwa, na kinyume chake kikiwa sivyo (Buliba et al., 2014). Upeo wa utafiti huu ulikuwa Uchapishaji baina ya mwaka 2011 na 2018. Uchapishaji ni utoaji wa vitabu na kuvitawanya kwa kuviuzia watu (Bakita et al., 2012). Kihistoria, uchapishaji ulianzishwa nchini Uganda mnamo mwaka 1879 na Mmishonari Alexander Mackay wa ‘Church Missionary Society’ kwa madhumuni ya kufundisha Ukristo (Mbaabu, 1996). Kwa njia hiyo, uchapishaji wa kamusi na vitabu vya tafsiri za Biblia ulianzishwa kwa ajili ya kutaka kukidhi ufundishaji wake (Mbaabu, 2007). Ueneaji wa matumizi ya Kiswahili ulikadiriwa kutokana na ongezeko la Watumiaji wake nchini Uganda. Kwani ongezeko lilikomaa kiasi cha kuvuka mipaka ya awali (Myelimu, 2015). Taratibu za kithamano na kiwingi idadi zilitumika kwa kuzingatia mkabala wa pembe tatu kukusanya, kuchanganua na kuwasilisha data, iliyotokana na nyaraka za Wachapishaji pamoja na maoni ya Wahojiwa nyanjani. Data ilielezwa kwa kutumia asilimia za maratokezi za maoni ya Wahojiwa. Sampuli ya Wahojiwa wa hojaji ilitokana na Wadau wa Kiswahili wasiozidi 100 jijini Kampala. Sampuli hiyo ilibainishwa kupitia kwa kigezo cha Krejcie na Morgan, 1970, (Amin, 2005) kwa kutumia orodha ya Walimu kutokana na jukwaa la Chakitau. Sampuli ya wahojiwa wa ana kwa ana ambao ni Wataalamu na Wakuu wa mawanda iliteuliwa kimaksudi kupitia mbinu ya sampuli mkufu. Matokeo yataongeza maarifa mapya, kupanua upeo wa tafiti za baadaye, kuchangia swala la uteuzi lugha ya taifa na kupima dhima ya Kiswahili nchini Uganda.

APA CITATION

Rais, A. S., Onyango, J. & Mbaabu, I. (2022). Tathmini ya Uamilifu wa Kiswahili Nchini Uganda: Mintarafu, Ueneaji wa Matumizi Yake Kwenye Asasi ya Uchapishaji. *East African Journal of Swahili Studies*, 5(1), 73-83. <https://doi.org/10.37284/jammk.5.1.641>.

CHICAGO CITATION

Rais, Abdu Salim, Jacktone Onyango & Ileri Mbaabu. 2022. “Tathmini ya Uamilifu wa Kiswahili Nchini Uganda: Mintarafu, Ueneaji wa Matumizi Yake Kwenye Asasi ya Uchapishaji”. *East African Journal of Swahili Studies* 5 (1), 73-83. <https://doi.org/10.37284/jammk.5.1.641>.

HARVARD CITATION

Rais, A. S., Onyango, J. & Mbaabu, I.. (2022) “Tathmini ya Uamilifu wa Kiswahili Nchini Uganda: Mintarafu, Ueneaji wa Matumizi Yake Kwenye Asasi ya Uchapishaji”, *East African Journal of Swahili Studies*, 5(1), pp. 73-83. doi: 10.37284/jammk.5.1.641.

IEEE CITATION

A. S. Rais, J. Onyango & I. Mbaabu. “Tathmini ya Uamilifu wa Kiswahili Nchini Uganda: Mintarafu, Ueneaji wa Matumizi Yake Kwenye Asasi ya Uchapishaji”, *EJSS*, vol. 5, no. 1, pp. 73-83, Apr. 2022.

MLA CITATION

Rais, Abdu Salim, Jacktone Onyango & Ileri Mbaabu. “Tathmini ya Uamilifu wa Kiswahili Nchini Uganda: Mintarafu, Ueneaji wa Matumizi Yake Kwenye Asasi ya Uchapishaji”. *East African Journal of Swahili Studies*, Vol. 5, no. 1, Apr. 2022, pp. 73-83, doi:10.37284/jammk.5.1.641.

UTANGULIZI

Ijapokuwa Maendeleo ya Kiswahili yalikuwepo nchini Uganda tangu karne ya 18, Ueneaji wa

matumizi yake ulionekana kudorora hasa ulipolinganishwa na wa nchi jirani katika karne ya 21, licha ya serikali ya Uganda kutia juhudi kupitia njia tofauti(Mbaabu, 2007). Juhudi zilifanywa

kueneza Kiswahili kupitia mageuzi ya katiba (GoU, 1995). Kiswahili kilifanywa kuwa lugha rasmi ya pili. Azma hiyo iliungwa mkono na Wizara ya Jinsia, Kazi na Ustawi wa Jamii (Mglisd, 2006).

Baraza ya tisa ya halmashauri ya Mawaziri chini ya uamuzi (EAC/10/Directive 05) {EDUC C10} iliidhinisha kuasisiwa kwa tume ya Kiswahili kuimarisha mawasiliano katika Muungano wa Afrika Mashariki (Meaca, 2015).

Sera ya Elimu (2015) ilizindua mikakati ya kuanzisha mafunzo ya Kiswahili ili kuimarisha mawasiliano na kuwezesha Waganda kushiriki katika Muungano wa Afrika Mashariki. Silabasi ya Kiswahili ya vyuo vya walimu wa msingi (Jjinga & Visser, 2018) ilizinduliwa kupata lugha ya matumizi katika mawasiliano ya jumuiya ya Afrika Mashariki, kuwezesha Waganda kutembea, kufanya kazi na biashara katika uwanda mpana wa jumuiya ya Afrika Mashariki.

Makala hii ni uendelezwaji wa kazi ya utafiti wetu; *Tathmini ya Maendeleo ya Kiswahili Nchini Uganda katika Muongo wa Pili wa Karne ya Ishirini na Moja*. Utafiti huo ulichambua Ukuaji na Ueneaji wa Kiswahili. Katika makala hii, Uamilifu wa Kiswahili ulichunguzwa kupitia Ueneaji wa Matumizi yake kupitia asasi ya Uchapishaji. Uchunguzi huu ulifanywa kwa kuegemea Mhimili wa Uamilifu uliosisitiza kila fani kujengwa kwa vijisehemu vilivyoshirikiana kuendeleza fani hiyo na mhimili wa pili uliosisitiza kila kijisehemu katika fani kutekeleza jukumu maalumu kwenye ushirikiano wake na vijisehemu vingine (Mesthrie *et al.*, 2004).

UENEAJI WA MATUMIZI YA KISWAHILI KUPITIA ASASI YA UCHAPISHAJI NCHINI UGANDA

Istilahi Ueneaji ilitumika kueleza chanzo cha matumizi, maenezi na maendeleo ya lugha kwa madhumuni ya kuzindua na kufahamisha jamii kuwa kila lugha ina mikondo inayopitia kufikia hali ilivyo katika wakati na mazingira mahsusi (Buliba

et al., 2014). Vitabu vilienezwa kupitia wachapishaji na maduka ya vitabu k.v. Mukono Bookshop, Aristoc Book Sellers, Gustro Ltd n.k.

Gustro ni mojawapo tu ya maduka makuu ya vitabu jijini Kampala. Duka hilo liliasisiwa jijini Nairobi mnamo mwaka wa 1979 baada ya Mkurugenzi wake, Bw. Augustine Lusiba kuacha kazi kwenye shirika la uchapishaji alikofanya kama Meneja wa Soko. Jijini Kampala, duka la Gustro lilipatikana kwenye barabara ya 'Sir' Apollo Kagwa na liliuza vitabu kwa niaba ya Wachapishaji pamoja na kuwa dalali baina yao na Waandishi wa Uganda (Gustro, 2021).

Upekuzi wa vitabu vya mashirika 32 katika duka la Gustro, ulidhihirisha kwamba, kufikia mwishoni mwa muongo wa pili wa karne ya 21, Ueneaji wa Matumizi ya Kiswahili katika asasi ya Uchapishaji ulikuwa wa kiwango cha chini, kama ifuatavyo: Kulikuwa na Shirika la Longhorn Publishers (1995), Fountain Publishers (1988), Moran Publishers (EA), Spotlight Publishers (EA), Legacy Pearl Africa Ltd, Sooo Many Stories, MK Publishers (1995), Picfare Industries Ltd, Bazaar Bookshop, Monitor Business Directory, New Vision, Red Pepper, Observer, Independent Publication, Great Lakes Film Production Ltd, LDC Publishers, Associated Press News Agency, College Publishers (U) Ltd, Dodhia Packaging, Earnest Publishers, East African Business Week, Enterprise Magazine Ltd, Femrite (UWWA), Frolico Graphics, Global Wide Publishers Ltd, Heidelberg East Africa, Kamalu Ltd, Lawafrica Publishing (U) Ltd, Marianum Press Ltd, Mosah Publishers, MBM Publications, Media Options Ltd, Net Media Publishers, Uganda Printing and Publishing Corporation, Amazima Publishers, EAEP na Rorash Educational Publishers Ltd. Kutokana na orodha hiyo, ni mashirika sita tu yaliyochapisha vitabu vya Kiswahili nchini.

Ueneaji wa Machapisho ya Sarufi ya Kiswahili

Kufikia hatma ya utafiti huu, kulikuwa na vitabu vifuatavyo, vilivyokuwa vimechapishwa:

Jedwali 1: Machapisho ya Sarufi ya Kiswahili Nchini Uganda

Wachapishaji Sarufi	Sarufi	Waandishi Sarufi	Mwaka
1. Spotlight Publishers (EA) pamoja na Pelican.	<i>Kurunzi ya Kiswahili</i> 6, Kitabu cha Mwanafunzi.	Austin Bukonya na wenzake.	2011
2. Longhorn, NCDC pamoja na MoES.	<i>Msingi bora wa Kiswahili</i> , Kitabu cha 4, 5, 6 na 7.	Innocent Agume na wenzake.	2014
3. Longhorn, NCDC pamoja na MoES.	<i>Hatua za Kiswahili</i> , Kitabu cha mwanafunzi 5.	Amina Nalumansi na wenzake.	2014
4. Amazima Publishers.	Msingi wa Sarufi ya Kiswahili.	Joseph Tusingwire.	2017

Matokeo yalidhihirisha kwamba kulikuwa na mashirika matatu yaliyochapisha vitabu saba vya sarufi ya Kiswahili vilivyoandikwa na Waandishi tofauti kati ya mwaka 2014 na 2017 (Gustro, 2021).

Hata hivyo, vitabu vilivyochapishwa, havikutosheleza mahitaji ya elimu (UNCDC, 2021).

Kwa hivyo, Walimu walifidia upungufu huo kwa kutumia vitabu kutoka ng'ambo kama vile: *Kiswahili Fasaha* vitabu vya 1,2,3,4 pamoja na TB 1,2,3,4 vya Waititu Francis wa OUP-EAK Ltd, *Kiswahili Mufti* (2012) Darasa la 1 hadi 7 vya Longhorn, *Masomo ya Msingi* (2015) vya Waweru na wenzake wa EAEP, *Kiswahili Sanifu* (2003) Darasa la 1 hadi 7 vya Bakhressa na wenzake wa OUP, *Chemchemi za Kiswahili* (2014) Darasa la 1 hadi 7 vya Wamitila na wenzake wa Longhorn na kadhalika.

Jedwali 2: Machapisho ya Riwaya za Kiswahili Nchini Uganda

Wachapishaji Riwaya	Riwaya	Waandishi Riwaya	Mwaka
1. Fountain Publishers	Uhasama Kilimani	George B. Masereka	2017
2. Moran Publishers	Baraka za Mama	Vincent Muhereza	2018
3. Fountain Publishers	Uchungu wa Mwaridi	Antonio Nabinda	2018
4. Mk Publishers	Jitihada Zafua Dafu	Willy Wanyenya	2018

Matokeo yalidhihirisha kwamba ni mashirika matatu tu yaliyochapisha riwaya nne zilizoandikwa na jumla ya Waandishi wanne baina ya mwaka 2017 na 2018 nchini Uganda (Gustro, 2021).

Ingawaje riwaya zote nne ziliteuliwa na kituo cha kitaifa cha ukuzaji mitaala nchini humo, hazikutosheleza mahitaji ya elimu ya shule za upili (UNCDC, 2021). Hali hiyo ilidhihirisha kwamba, ueneaji wa matumizi ya Kiswahili ulikuwa wa hali ya chini sana kupitia asasi ya uchapishaji nchini Uganda.

Matokeo yalidhihirisha kwamba, maenezi ya Kiswahili kupitia asasi ya uchapishaji yalikuwa ya kiwango cha chini, hali iliyotokana na uhaba wa Waandishi na kuathiri ufundishaji wa sarufi.

Ingawaje vitabu vya sarufi vilidhihirisha dhima kubwa ya uchapishaji, mhimili wa kwanza wa nadharia ya uamilifu ulihitaji utekelezaji wa jukumu kwa njia maalumu kwenye ushirikiano. Kutotoshelezwa kwa mahitaji ya elimu kuliashiria udhaifu wa fani ya uchapishaji katika utekelezaji majukumu kwenye ushirikiano wa Ueneaji wa Kiswahili (Mesthrie *et al.*, 2004).

Machapisho ya Riwaya za Kiswahili

Kufikia hatma ya utafiti huu, kulikuwa na riwaya zifuatazo, zilizokuwa zimechapishwa:

Kwa sababu upungufu wa vitabu vya riwaya ulikuwa na athari ya moja kwa moja dhidi ya ufundishaji wa riwaya ya Kiswahili, kituo cha kitaifa cha ukuzaji mitaala kilifidia upungufu huo kwa kuidhinisha matumizi ya riwaya zifuatazo; '*Utengano*' ya Said Ahmed Mohamed, '*Nguvu ya Sala*' ya K.W. Wamitila (1999), '*Kufa Kuzikana*' ya Ken Walibora (2006) na '*Kiu*' ya Mohamed Said Mohamed.

Kwa hivyo, kutotoshelezwa kwa mahitaji ya riwaya kulidhihirisha udhaifu wa fani ya uchapishaji katika utekelezaji majukumu kwenye ushirikiano wa

uenezaji matumizi ya Kiswahili nchini Uganda (Mesthrie *et al.*, 2004).

Machapisho ya Tamthilia za Kiswahili

Kufikia mwishonimwa utafiti huu, kulikuwa na Tamthiliazifuatazo, zilizokuwa zimechapishwa:

Jedwali 3: Machapisho ya Tamthilia za Kiswahili Nchini Uganda

Wachapishaji Tamthilia	Tamthilia	Waandishi Tamthilia	Mwaka
1 Longhorn Publishers	Dau la Mnyonge	Vincent Muhereza	2015
2 Fountain Publishers	Mkwamo	Levi K. Masereka	2015
3 Longhorn Publishers	Chema Chajiuza	Innocent Agume	2018

Matokeo hapo juu yalidhihirisha kwamba ni mashirika mawili tu yaliyochapisha tamthilia tatu zilizoandikwa na Waandishi watatu katiya mwaka 2015 na 2018 nchini humo (Gustro, 2021).

Kadhalika ilidhihirika kwamba, kulikuwa na maenezi ya hali ya chini sana katika matumizi ya Kiswahili kupitia asasi ya Uchapishaji wa Tamthilia. Hali hiyo iliathiri ufundishaji wa utanzu wa tamthilia nchini Uganda.

Kwa ajili ya kutaka kufidia upungufu huo, Kituo cha Kitaifa cha ukuzaji mitaala kiliidhinisha matumizi ya tamthilia za kigeni kufundishia taaluma hiyo katika shule za upili kama ifuatavyo: ‘*Mabepari wa Venisi*’ ya William Shakespeare, ‘*Mfalme Edipode*’ ya Sofokile, ‘*Kijiba cha Moyo*’ ya Timothy M. Arege (2009), ‘*Kimya Kimya*’ ya Said A. Mohamed (2011),

‘*Mizigo*’ ya John Ruganda (2016) pamoja na ‘*Kilio cha Haki*’ ya Alamin Mazrui (2010).

Uteuzi wa tamthilia za ng’ambo ulitokana na uhaba wake nchini Uganda. Tamthilia za ng’ambo zilizoteuliwa, zilitumika kirasmi li kuziba pengo hilo (UNCCDC, 2021).

Kutotoshelezwa kwa mahitaji ya elimu kwa kutumia tamthilia zilizoandikwa na Waganda wenyewe, kuliashiria udhaifu wa fani ya uchapishaji katika utekelezaji wa majukumu ya uenezaji wa matumizi ya Kiswahili nchini Uganda (Mesthrie *et al.*, 2004).

Machapisho ya Hadithi za Kiswahili

Kufikia hatma ya utafiti huu, kulikuwa na hadithi zifuatazo zilizokuwa zimechapishwa:

Jedwali 4: Machapisho ya Hadithi za Kiswahili Nchini Uganda.

Wachapishaji Hadithi	Hadithi za Kiswahili	Waandishi wa Hadithi	Mwaka
1. Fountain Publishers	Rangi zetu Reader one	Innocent Agume	2016
2. Fountain Publishers	Rangi zetu Reader two	Innocent Agume	2016
3. Fountain Publishers	Rangi zetu Reader three	Innocent Agume	2016
4. Fountain Publishers	Fanya Adabu	Innocent Agume	2016
5. Fountain Publishers	Michezo Shuleni	Innocent Agume	2016

Matokeo katika Jedwali 4 yaliashiria kwamba, ni shirika moja tu la uchapishaji lililoweza kuchapisha masimulizi matano ya hadithi ya shule za msingi. Kadhalika, masimulizi hayo yote yalikuwa yameandikwa na Mwandishi mmoja tu, kwa kipindi cha mwaka mmoja tu.

Matokeo yalidhihirisha hali ya chini sana ya maenezi ya Kiswahili kupitia asasi ya uchapishaji

wa hadithi za watoto. Hali hiyo iliathiri sana ufundishaji wa fasihi ya watoto nchini Uganda.

Kwa ajili ya kutaka kufidia upungufu wa vitabu vya kufundishia, wanafunzi wa shule za msingi na shule za upili walitumia baadhi ya vitabu vifuatavyo kutoka ng’ambo: ‘*Asiyesikia la Mkuu*’ cha John Kubwa (2012) wa Kenya Literature Bureau, ‘*Nikicheka Ananicheka 1B*’ na ‘*Kipengo 2B*’ vya Pamela Ngugi wa OUP-EA, ‘*Mkaka na Wezi wa*

Mifugo3E na ‘*Mzalendo na Wezi wa Benki 3F*’ vya Kitula King’ei wa EAEP, ‘*Jua na Upepo*’ cha Anne Matindi wa Phoenix Publishers n.k. (Gustro, 2021).

Ingawaje kuwoko kwa vitabu vya hadithi kulidhihirisha dhima ya uchapishaji nchini Uganda, mhimili wa kwanza wa nadharia ya uamilifu ulihitaji utekelezaji wa jukumu mahsusi kwa njia maalumu kwenye ushirikiano wa vipengele katika fani. Kutotoshelezwa kwa mahitaji ya elimu kuliashiria udhaifu wa fani ya uchapishaji katika utekelezaji wa majukumu yake kwenye ushirikiano wa uenezaji wa matumizi ya Kiswahili (Mesthrie *et al.*, 2004).

Machapisho ya Mashairi ya Kiswahili

Utafiti huu, ulibainisha kwamba hakukuwa chapisho lolote la ushairi lililokuwa limetolewa katika muongo wa pili wa karne ya 21. Iliidhihirika kwamba kulikuwa na uzembea kazi miongoni mwa Waandishi wa Kiswahili nchini Uganda, licha ya wizara ya elimu kutumia machapisho ya Waandishi kutoka ng’ambo k.v. ‘*Sanaa ya Umalenga*’ ya Benedict Syambo (EAEP). Hata hivyo Kiswahili kilitumika kutafsiria nyaraka za siasa, sheria, biashara na tovuti (Msokile, 1992). Kwa sababu utanzu wa ushairi ulikuwa mojawapo ya taaluma za shule za upili, Kituo cha kitaifa cha ukuzaji mitaala nchini Uganda (UNCDC, 2021) kiliidhinisha matumizi ya diwani za mashairi kutoka ng’ambo k.v. ‘*Malenga wa Karne Moja*’ ya Ahmed Sheikh Nabhany (1987) pamoja na ‘*Malenga wa Ziwa Kuu*’ ya mwandishi Wallah bin Wallah (1975).

Tukio hilo lilitokana na jinsi waandishi wa Uganda walivyoamua kuandika makala yao kwa kutumia lugha Asili na Kiingereza badala ya kuendeleza Kiswahili, licha ya kutambua kwamba, maandishi kuhusu jamii huandikwa kwa ajili ya jamii katika mazingira ya mwandishi. Kwa mfano, Warusi waliandika kwa Kirusi kama jinsi Waandishi wa Ulaya, Asia na Marekani walivyofanya (Nyachae *et al.*, 2014).

Kutotoshelezwa kwa mahitaji ya asasi ya elimu kuliashiria hali ya chini sana katika fani ya uchapishaji nchini Uganda, kwa kiasi sawa na jinsi hali kama hiyo ilivyozungumziwa katika makala ‘*Uandishi na Matatizo ya Uchapishaji*’ ya Mallya (2018).

Hali ya Uchapishaji nchini Uganda iliashiria udhaifu katika utekelezaji wa majukumu yake kwenye ushirikiano wa Ueneaji wa matumizi ya Kiswahili kama ilivyodokezwa katika mihimili ya Nadharia ya Uamilifu (Mesthrie *et al.*, 2004).

Machapisho ya Kamusi za Kiswahili

Utafiti huu ulidhihirisha kwamba, kulikuwa na jumla ya kamusi tano zilizokuwa zimechapishwa nchini Uganda, kama ifuatavyo: ‘*Kamusi ya Karne ya 21*’ ya Bakita, ‘*Kamusi ya Methali*’ ya K.W.Wamitila, ‘*Kamusi ya Misemo na Nahau*’ ya K.W.Wamitila pamoja na ‘*Kamusi ya Tashbihi, Vitendawili, Milio na Mishangao*’ ya K.W.Wamitila zilichapishwa na Longhorn Publishers (U) Ltd na mwishowe ‘*Kamusi Angaza kwa Shule za Msingi*’ ya Mwandishi Ahmed Ndaluliyochapishwa na East African Educational Publishers (Gustro, 2021).

Ijapokuwa kulikuwa na kamusi tano zilizokuwa zimechapishwa nchini Uganda, ni ‘*Kamusi Angaza kwa Shule za Msingi*’ ya Ahmed Ndaluliyoidhinishwa kufundishia katika shule za msingi (UNCDC, 2021).

Kwa ajili ya kutaka kufidia pengo hilo, walimu na wanafunzi walitumia kamusi yoyote ile iliyofaa mahitaji yao kutokana na aina mbali mbali za kamusi zilizopatikana madukani.

Upekuzi uliofanywa kwenye duka la vitabu la Gustro ulidhihirisha kwamba, kulikuwa na jumla ya machapisho kumi na tisa ya kamusi kutoka Kenya na Tanzania, kama ifuatavyo:

‘*My First Peak Dictionary*’ (Fully Illustrated Swahili- English) ya Kihara na wenzake wa EAEP. ‘*Oxford Concise English/Swahili Dictionary OUP*’ ya EA-OUP, ‘*English-Kiswahili Dictionary HB*’ ya TUKI, ‘*English-Kiswahili Dictionary PB*’ ya TUKI, ‘*Comprehensive Swahili English Dictionary*’ ya Mohamed Abdallah wa TUKI, ‘*Swahili-English Dictionary 3rd Ed.*’ ya TUKI, ‘*Concise Trilingual English-French-Kiswahili*’ ya Fred Simiyu wa Serengeti Education Publishers, ‘*Kamusi ya Shule za Msingi*’ ya Kiango wa OUP-EA, ‘*Kamusi ya Kiswahili Sanifu Toleo 3*’ ya OUP-EA, ‘*Kamusi ya Visawe*’ ya Mohammed na wenzake (2004) wa EAEP, ‘*Oxford Standard English-Swahili Dictionary*’ ya EA OUP, ‘*Oxford Standard Swahili-*

English Dictionary ya EA OUP, ‘*Kamusi ya Tiba*’ ya EA OUP, ‘*Kamusi ya Methali za Kiswahili*’ na ‘*Kamusi ya Semi za Kiswahili*’ (toleo jipya) za Waandishi Ndaluu na King’ei wa OUP-EA pamoja na ‘*Kamusi Fafanuzi ya Methali*’ (2012) ya Arege na wenzake wa Target Publication Ltd (Gustro, 2021).

Matokeo ya utafiti huu yalidhihirisha mwanya mpana kwenye uwanja wa uenezaji wa matumizi ya Kiswahili kupitia uchapishaji nchini Uganda. Hali hiyo ilitokana na udhaifu wa Waandishi wa Uganda, kwani kupitia kipindi kizima cha Muongo wa pili wa karne ya ishirini na moja, hakukuwa mwandishi hata mmoja aliyeandika kamusi ya Kiswahili, licha ya kitabu hicho kuwa kifaa muhimu cha kufundishia katika nyanja zote za elimu. Kwani, jumla ya kamusi zote tano zilizoorodheshwa mwanzoni, zilikuwa zimechapishwa tu humo nchini licha ya kuandikwa na Waandishi wa ng’ambo.

Udhaifu wa waandishi wa Uganda haukutokana tu na ukosefu wa ari, bali ulitokana na jinsi waandishi wenyewe walivyoamua kuandika makala kwa kutumia Kiingereza na lugha asili badala ya kuendeleza Kiswahili, licha ya kutambua kwamba, maandishi kuhusu jamii huandikwa kwa ajili ya jamii katika mazingira ya mwandishi. Kwani, Warusi waliandika kwa Kirusi kama jinsi waandishi wa Ulaya, Asia na Marekani walivyofanyia jamii zao (Nyachae *et al.*, 2014).

Hali ya kutochangamkia mahitaji ya Elimu ilisawiri picha hasi dhidi ya uenezaji wa matumizi ya Kiswahili kwa kupitia kwenye fani ya uchapishaji. Tukio hilo lilikuwa kiashirio cha mchafuko wa hisia miongoni mwa Waganda wasema lugha anuai pasipo lugha ya Taifa. Kadhalika, udhaifu wa asasi ya uchapishaji ulianda kinyume na jinsi fani ya uandishi ilivyostahili kushirikiana nayo katika utekelezaji majukumu kwenye ushirikiano wa uenezaji wa matumizi ya Kiswahili kama ilivyodhihirishwa katika mihimili yote miwili ya Nadharia ya Uamilifu (Mesthrie *et al.*, 2004).

Machapisho ya Magazeti ya Kiswahili

Kwingineko, kulikuwa na mashirika sita ya uchapishaji nchini Uganda yaliyotoa magazeti yafuatayo; “*Monitor, Vision, Redpepper, Observer, Uganda Gazette* na *Independent Magazine*”.

Miongoni mwa mashirika yaliyoorodheshwa, hakukuwa hata moja lililochapisha kwa Kiswahili, licha ya kushughulikia Kiganda (*Bukedde*), Kiteso (*Rupiny*) na Kinyankole (*Orumuri*). Wachapishi hao walidai kutokuwepo kwa soko la Kiswahili kwenye mazingira yaliyochukulia lugha za Kiafrika kuwa za kishenzi na za Kizungu kuwa ustaarabu (Msokile, 1992).

Ukosefu wa magazeti ya Kiswahili uliathiri vilevile ufundishaji wa Kiswahili nchini Uganda kwa sababu magazeti hayo yangetumiwa kama vifaa vya kufundishia lugha hii, jinsi magazeti ya *Taifa Leo* yalivyotumiwa nchini Kenya.

Ijapokuwa lugha za Kiafrika kama Kiganda, Kihaua na Kiswahili zilitumiwa kwa kiwango fulani, baadhi ya nchi zilizotawaliwa na Waingereza kama Uganda ziliendelea kutumia Kiingereza katika shughuli za utawala, elimu na uchumi (GoU, 1995).

Matokeo ya utafiti huu, yalidhihirisha idadi ndogo ya wachapishaji wa Kiswahili nchini hususani, ulinganisho ulipofanywa baina ya Kenya na Uganda. Kwani, nchini Uganda kulikuwa na mashirika ya uchapishaji thelathini na mawili (Gustro, 2021), licha ya mashirika kama hayo kuwa sitini na matatu nchini Kenya (Kenya Publishers, 2019). Hata hivyo, Watanzania walidhihirisha orodha ya mashirika ishirini na naneya uchapishaji (Tanzania Publishers, 2021).

Kadhalika, mashirika yote ya uchapishaji vitabu nchini Kenya yaliendeleza Kiswahili kwa 64.9%, Tanzania kwa 28.8%, huku Uganda ikishughulikia kazi hiyo hiyo kwa 6.1% kutokana na mashirika sita tu yaliyojishughulisha na kazi hiyo. Hali hiyo iliathiri sana ufundishaji wa Kiswahili nchini humo.

DHIMA YA MATUMIZI YA KISWAHILI KWA KUPITIA ASASI YA UCHAPISHAJI NCHINI UGANDA

Utafiti huu ulidhihirisha athari chanya katika matumizi ya Kiswahili kupitia asasi ya uchapishaji. Uchapishaji ulitambulika kuwa msingi imara wa kujenga elimu iliyotazamiwa kuimarisha Kiswahili kama lugha rasmi ya pili na pengine kuwa lugha ya taifa (Msanjila *et al.*, 2009).

Kiswahili kiliunganisha, kuimarisha na kurahisisha mawasiliano miongoni mwa jamii ya Uganda isemayo zaidi ya lugha hamsini. Kadhalika Kiswahili kilitazamiwa kuboresha mahusiano, kuzuia migogoro ya kikabila na kuendelea elimu na Maendeleo ya Afrika Mashariki (Crystal, 1997).

Kupitia Uchapishaji, matumizi ya Kiswahili yangezidishwa hadi kutumika kama kigezo cha utambulisho kama ilivyo nchini Kenya na Tanzania badala ya Kiingereza kisichozingatia wala kuthamini utamaduni na uchumi wa Mwafrika (Buliba *et al.*, 2010).

Uchapishaji unapanua matumizi ya lughakupitia ongezeko la wasomi wanaojenga taifa lenye umoja unaotokana na kusema lugha moja, kucheza muziki mmoja, kula chakula cha aina moja ili kurahisisha mawasiliano. Maoni hayo yaliungwa mkono na mawazo katika (Habwe *et al.*, 2010).

Uchapishaji ulidhihirisha dhima ya Kiswahili kupitia kuenea kwa biashara za vitabu miongoni mwa nchi za Afrika Mashariki. Matumizi ya vitabu kutoka ng'ambo yalipanua uwanda wa matumizi ya asasi ya elimu kupitia ununuzi vitabu kutoka Kenya na Tanzania (Gustro, 2021).

Ueneaji wa matumizi ya Kiswahili kupitia uchapishaji waweza kuunganisha jamii tofauti nakukidhi mawasiliano kwa ajili ya kuimarisha Muunganowa Afrika Mashariki (Msokile, 1992).

Kwa tamati, ueneaji wa matumizi ya Kiswahili kupitia uchapishaji ulistahili kuendesha fikra za Elimu ya Maendeleo ya Afrika, badala ya matumizi ya lugha Asili. Kupitia njia hiyo, ukabila uliosababisha utengano ungepingwa, kama ulivyopingwa na kamati ya De Bunsen (O'Grady *et al.*, 1997) pamoja na Tume ya Mfalme ya mnamo mwaka 1953 (Mbaabu, 1978).

Changamoto za Matumizi ya Kiswahili Kwenye Asasi ya Uchapishaji Nchini Uganda

Kiwango cha Uamilifu wa Kiswahili katika utafiti huu kilitambulika kutokana na ueneaji wa matumizi yake kupitia asasi ya uchapishaji. Vipimo vya ueneaji wa matumizi ya Kiswahili vilisawiri picha hasi iliyotokana na matumizi ya Kiingereza. Hata hivyo, “kuendelea kutumia lugha za Kigeni barani

Afrika ni kudhoofisha Utambulisho wa Mwafrika” (Mulokozi, 2000).

Sera ya Elimu katika katiba (GoU, 1995) iliyosisitiza matumizi ya lugha asili kufundishia watoto wachanga vijijini, badala ya Kiswahili kuwa somo la lazima, ilididimiza ueneaji wa matumizi ya Kiswahili kupitia uchapishaji. Hali hiyo ilisababisha Waandishi kutoandikia Kiswahili kisicho na ushawishi miongoni mwa Watumiaji (Mallya, 2018).

Ukosefu wa sera maalumu ya matumizi ya Kiswahili na uteuzi wa Kiingereza kuwa lugha rasmi, ni fikra potovu miongoni mwa viongozi waliochukulia Kiingereza kuwa lugha ya pekee ya kuendesha uchumi. Wazo hilo lilikweza Kiingereza na kutweza Kiswahili (GoU, 1995).

Uhaba wa waandishi wa Kiswahili ulizua uhaba wa makala ya Kiswahili na ongezeko la matumizi ya tafsiri za Kiingereza, licha ya kuweco Wahitimu wengi. Hali hiyo ilidhihirishwa na wingi wa vitabu vilivyotafsiriwa kwenye orodha ya vitabu vya kiada na ziada (UNCCDC, 2021).

Ukosefu wa jamii iliyodai milki ya Kiswahili kama sehemu ya utambulisho wake ulisababisha hali ya kuweco kwa hadhira ndogo ya Kiswahili. Hali hiyo ilifanya shughuli ya uenezaji machapisho ya Kiswahili kuwa ngumu, kwani soko la vitabu lilitegemea mahitaji ya wanunuzi, kama ilivyodhihirishwa na waandishi wa vitabu (Kobia, 2021).

Msukumo wa kisiasa wa serikali ya NRM kuhusu uteuzi wa lugha ya taifa uliendelea lugha asili. Hali hiyo ilisababisha kususiwa kwa maandishi ya Kiswahili nchini, kinyume na jinsi hali ilivyokuwa nchini Kenya na Tanzania kama ilivyosawiriwa na Mwandishi Habwe na wenzake (2010).

HITIMISHO

Kwa miaka minane asasi ya uchapishaji ilidhihirisha maenezi ya Kiswahili kuwa 6.1% kutokana na mashirika sita baina ya thelathini na mawili yaliyopatikana Uganda. Matokeo yalibainisha machapisho 7 ya sarufi, 4 ya riwaya, 3ya tamthilia na 5 ya masimulizi (Gustro, 2021). Ijapokuwa baadhi ya Waandishi k.v. Prof. Austin Bukunya, Dkt. Nsookwa na Mw. Rwabushizya

walikuwa wameandika pia, zaidi ya machapisho yao yalijitokeza nje ya upeo wa utafiti huu na mengine mengi, yakiwa ya lugha asili na Kiingereza. Hali hiyo ilishabihiana na jinsi Chinua Achebe na Gabriel Okara walivyofanya kule Afrika Magharibi (Nyachae, Michiri *et al.*, 2014)

Kadhalika, utafiti huu ulitambua uzembeakazi miongoni mwa Waandishi Waganda, maandishi yao yaliposhindwa kulingana na ya Waandishi wa Kenya na Tanzania (TKB, 2021). Hali hiyo, ilisababishwa na serikali ya Uganda iliyoyafumbia macho majukumu yake, kwani hata kutokana na mashirika matano ya magazeti, hakukuwa hata moja lililochapisha kwa Kiswahili, kinyume na jinsi nchi za Urusi na Uchina zilivyofanya kueneza Kiswahili (Nyachae, Michiri *et al.*, 2014).

Hata hivyo, uchapishaji ulidhihirisha umuhimu wake, baadhi ya vitabu vya Uganda vilipoteuliwa kufundishia Kiswahili katika mashule nchini humo. Hatua hiyo ilishabihiana na jinsi Tanzania ilivyotilia mkazo kuwepo kwa sekta imara ya uchapishaji (Massamba, na Msanjila, 2004).

Uamilifu ulitambulika kupitia nadharia na mitazamo ya wahojiwa waliobainisha dhima ya Kiswahili. Mhimili wa kwanza uliosisitizia fani kujengwa kwa vijisehemu vilivyoshirikiana, ulidhihirisha jinsi uchapishaji ulivyochangia elimu na ajira kueneza Kiswahili kupitia mfumo wa Wamisheni. Mhimili wa pili uliosisitizia kila kijisehemu hutekeleza jukumu maalumu kwenye ushirikiano wake na vijisehemu vingine ulisaidia kutambua dhima ya Machapisho hususani katika harakati ya kueneza matumizi ya Kiswahili nchini Uganda (Mesthrie *et al.*, 2004).

MAPENDEKEZO

Serikali itilie mkazo ongezeko la Waalimu wanaoajiriwa kwa kuwaongezea mafunzo kazini au kwa kugharimia na kutoa likizo kwa wanaotaka kwenda masomoni kupata elimu ya juu zaidi.

Ueneaji wa matumizi ya Kiswahili kupitia uchapishaji ufanyiwe uchunguzi kadri ya wakati unapopita kutambua dhima yake katika kuendeleza asasi zingine za kijamiik.v. elimu na ajira.

Historia ya ueneaji wa matumizi ya Kiswahili kupitia uchapishaji ihusishwe na Waganda

wenyewe iwapo kutakuwa na mafanikio katika sanaa ya uandikaji na uchapishaji nchini humo.

Kadhalika jamii ihamasishwe kuhusu kuweco kwa kazi za Waandishi wa Kiswahili zinazotetea na kuinua hadhi ya Kiswahili na Wahakiki wakosoe maoni ya uongo yanayotolewa na Wanasiasa na Watamaduni dhidi ya Kiswahili katika Historia, hususani yale yanayodunisha, kwa kupendekeza utatuzi kupitia uandishi na uchapishaji.

Mawazo ya kijamii yanayowasilishwa kupitia historia yatathminiwe na yanayopotosha dhima ya Kiswahili yaondolewe ili taswira yake ipate kuboreka.

Walimu wa Kiswahili wazindue jamii kupitia ubunaji wa kazi za fasihi kwa madhumuni ya kutetea ueneaji wa matumizi ya Kiswahili kupitia uchapishaji makala, vitabu na magazeti.

Serikali igharimie harakati za ubunaji na uchapishaji makala ya Kiswahili iwapo inataka kuendeleza uhusiano, utulivu na uelewano katika jamii ya Waganda wanaosema lugha anuwai.

Mashirika ya uchapishaji magazeti na utangazaji wa radio na televisheni yawekewe vikwazo kupitia sera za serikali, kuhusu maandalizi ya nafasi na vipindi vya Kiswahili, iwapo jamii ya Waganda itatambua dhima ya matumizi ya Kiswahili nchini humo.

MAREJELEO

Amin, E. M. (2005). *Social Science Research conception: Methodology and Analysis*. Makerere University Printery Kampala.

Bakita, Emac, & Kied. (2012). *Kamusi ya Karne ya 21* (Toleo jipya). Longhorn. <https://kamusi-ya-karne-ya-21.soft112.com/modal-download.html>

Buliba, A., Kimani, N., & Mwhiki, A. (2010). *Isimu Jamii kwa Wanafunzi wa Kiswahili*. Jomo Kenyatta Foundation, Nairobi.

Buliba, A., Mayaka, G., & Matinde, R. (2014). *Misingi ya Nadharia na Mbinu za Utafiti*. Serengeti Educational Publishers (Tanzania) Ltd Dar esalam.

- Crystal, D. (1997). *The Cambridge Encyclopedia of Language* (2nd ed.). Cambridge University Press New York.
- GoU. (1995). The Constitution of the Republic of Uganda, 1995. *Uganda Government, c*, 1–7. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>
- Gustro. (2021). *Gustro Kiswahili Books*. Gusro ltd. <https://www.google.com/search?q=gustro+ltd+kiswahili+books&bih=657&biw=1280&rlz>
- Habwe, J., Matei, Assumpta, K., & Nyonje, J. (2010). *Darubini ya Isimujamii kwa shule na vyuo*. Phoenix Publishers, Nairobi.
- Jjingo, Caesar & Visser, M. (2018). School-Based Kiswahili Teaching Syllabi for Primary Schools in Uganda. *Journal of Language Learning*, 34(2), 84–96. <http://perlinguam.journals.ac.za>
- Kenya Publishers. (2019). *The Publishers Association of Kenya*. Nairobi International Virtual Bookfair.
- Kobia, J. (2021). Matatizo Yanayowakumba Waandishi wa Vitabu vya Kiswahili Nchini Kenya. *Nordic Journal of African Studies* 15(2): 143–153 (2006). <http://www.njas.helsinki.fi/pdf-files/vol15num2/kobia.pdf>
- Mallya, J. (2018). Uandishi na Matatizo ya Uchapishaji. *Mwalimu Wa Kiswahili*. <https://mwalimuwakiswahili.co.tz/uandishi-na-matatizo-ya-uchapishaji-tanzania/>
- Massamba, D, P, B., Kihore, Y. M., & Msanjila, Y. P. (2004). *Fonolojia ya Kiswahili sanifu (FOKISA): sekondari na vyuo*. Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Mbaabu, I. (1978). *Kiswahili : lugha ya taifa*. Kenya Literature Bureau, Nairobi;1988.
- Mbaabu, I. (1991). The impact of language policy on the development of Kiswahili in Kenya, 1930-1990. (Book, 1992) [WorldCat.org]. In *Ann Arbor: University Microfilms International, 1991, ©1992.Howard University*. <https://www.worldcat.org/title/impact-of-language-policy-on-the-development-of-kiswahili-in-kenya-1930-1990/oclc/271449294>
- Mbaabu, I. (1996). *Language Policy in East Africa : a dependency theory perspective* (1st ed.). Educational Research and Publications, Nairobi.
- Mbaabu, I. (2007). *Historia ya usanifishaji wa Kiswahili*. Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Meaca. (2015). The National Policy on EAC Integration: Embrace Your Opportunity. Ministry of East African Community Affairs. February.
- Mesthrie, R., Swann, J., Deumert, A., & Leap, William, L. (2004). *Introducing Sociolinguistics (SECOND EDI)*. Edinburgh University Press. www.euppublishing.com
- Mglsd. (2006). Uganda National Culture Policy. *Social Development, December*, 1–32.
- Mlacha, S. A. K. (1995). *Kiswahili katika kanda ya Afrika mashariki : (historia, matumizi na sera)*. Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Msanjila, Y. P., Kihore, Y. M., & Massamba, D. P. B. (2009). *Isimujamii : sekondari na vyuo*. Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili, Chuo kikuu cha Dar es Salaam.
- Msokile, M. (1992). *Historia na matumizi ya Kiswahili*. Educational Publishers and Distributors.
- Mulokozi, M. M. (2000). Language, literature and the forging of a pan-African identity. *Kiswahili*, 63, 71–80.
- Myelimu. (2015). *Nadharia ya Ukuaji na Ueneaji wa Lugha*. Forums in “GENERAL STUDENTS DISCUSSIONS.” <https://myelimu.com/thread-nadharia-ya-ukuaji-na-ueneaji-wa-lugha>
- Nyachae, Michiri, J., Mwangi, I., & Mbatiah, M. (2014). *Dhima na Majukumu ya Asasi mbali mbali katika Ukuzaji Kiswahili*. Focus Nairobi.

O'Grady, W., Dobrovolsky, M., & Katamba, F. (1997). *Contemporary linguistics: an introduction* (Adapted ed.). Longman.

Tanzania Publishers. (2021). *Tanzania Publishing House*. Tanzania Publishers. Tanzanian Publishers: List of publishers in Tanzania ...<https://www.publishersglobal.com>

TKB. (2021). *Tanzania Kiswahili Books*. Googlesearch. https://www.google.com/search?sa=X&rlz=1C1VASI_enUG555UG580&source=univ&tbm=isch&q=tanzania+kiswahili+books&ved

UNCDC. (2021). *Kiswahili Books* (p. 3). Uganda National Curriculum Development Center. <https://www.facebook.com/NCDCUg/posts/a-level-set-books-for-kiswahili-2019-2024the-first-examinations-will-be-sat-in-2/2491078610911267/>